

УДК 159.922.27

Надія Куравська

СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ: ЗМІСТ І СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Стаття присвячена аналізу таких понять, як справедливість і психологічна безпека особистості. Справедливість розглядається як один із чинників психологічної безпеки, як одна із головних категорій у структурі базових переконань особистості, що має прямий вплив на її психологічне благополуччя.

Ключові слова: справедливість, психологічна безпека, особистість.

The article is dedicated to the analysis of such concepts as justice and psychological security of a person. Justice is considered as one of the factors of psychological security and one of the main categories in the structure of basic convictions of a person that has direct influence on his or her psychological well-being.

Keywords: justice, psychological security, personality.

Останнім часом наше суспільство переживає складні й водночас доленосні події, які актуалізували проблему безпеки людини в усіх можливих аспектах її прояву (фізичному, психологічному, соціально-психологічному, духовному тощо). «Пусковим механізмом» цих подій можна вважати критичне порушення принципів соціальної справедливості. Явища подвійної моралі, аномія права, з одного боку, і правовий нігілізм – з іншого, поширення непрофесіоналізму і некомпетентності на всіх рівнях соціальної системи, корупція, протекціонізм і т. д. уже давно сигналізували про кризовість нашого суспільства. А, як відомо, кожна криза – це не тільки небезпека, але й шанс перейти на новий, більш прогресивний щабель розвитку.

Конструкти «справедливість» і «психологічна безпека» з'явилися у психології відносно недавно. Так, феномен справедливості як предмет наукового дослідження сформувався в царині соціальної психології в 60–70-ті рр. ХХ ст., а до того часу він активно вивчався філософією, етикою та теологією. Про психологічну безпеку ж уперше заговорили ще пізніше – у 90-х рр. ХХ ст. (С.Рощин і В.Соснін). Доводиться констатувати, що до сьогодні серед науковців немає єдиного підходу до визначення сутності й складових обох цих конструктів, навіть у психологічних словниках та енциклопедіях не завжди їх можна знайти. Проте їхнє, теоретико-емпіричне вивчення проводиться, про що свідчать праці таких учених, як І.Баєва, М.Бітянова, Г.Грачов, М.Котик, В.Лепський, І.Мельник, В.Панов, С.Решетіна, С.Рощин, Г.Смолян, В.Соснін, Н.Шликова та ін. (психологічна безпека); Б.Алішев, М.Воловікова, О.Голинчик, О.Гулевич, Г.Карнаш, С.Малишев, В.Соснін, Л.Сосніна, К.Старикова та ін. (справедливість).

Спроби пізнати природу та сутність справедливості відомі ще з античних часів. Сократ, Платон, Арістотель та інші видатні філософи вважали, що справедливість – це чеснота. Сучасний же прагматичний світ вніс свої корективи в це поняття і тепер справедливість як на рівні побутової моралі, так і на науковому рівні трактується як “стан, при якому «доход» кожного учасника від взаємостосунків пропорційний його «вкладу»” [1].

Соціально-психологічний підхід до тлумачення справедливості зводиться до її аналізу в площині соціальної взаємодії. При цьому головною ідеєю його є визнання справедливості як психологічного стану переживання суб'єктом відповідності вкладів і винагород, який має регуляторну силу у взаємостосунках людей [2]. Таке запозичене з теорії еквівалентної справедливості (Дж.Адамс) тлумачення, на нашу думку, значно звужує цей феномен, адже оцінка справедливості чи несправедливості кожного конкретного акту взаємодії не зводиться лише до критерію «внесок-винагорода». Доволі часто використовуються й інші критерії, такі як «чесно-нечесно», «правильно-неправильно», «об'єктивно (неупереджено)-суб'єктивно (упереджено)» і т. д. До того ж, якщо говорити про епізодичну взаємодію (наприклад, у магазині чи в громадському транспорті), де «внесок» як такий відсутній, а взаємодія (хоч і нетривала) відбулась, її оцінка на предмет справедливості також має місце. Тому, вважаємо, більш точним є визначення справедливості як почуття духовно-моральної правильності, законності чого-небудь, узгодженості із совістю [3]. Власне, етимологія цього слова нас і спрямовує до його аналізу в напрямку більш ширшому, ніж «внесок-винагорода», адже первинне його значення є похідним від іменника «правда», який, у свою чергу, походить від старослов'янського «правъ» – прямий, правильний і є спорідненим із латинським «pro-bus» – добрий, чесний. Те, що тепер звучить як «домагатися справедливості», у давні часи звучало як «доправдовуватися» [4, с.550–551].

Сучасні соціально-психологічні дослідження феномену справедливості сконцентровані на пізнанні його структурних компонентів, мотивів і цілей справедливої взаємодії, її поведінкових проявів тощо. Так, учені виокремили 20 норм справедливості, які утворюють її 4 компоненти: інформаційна, процедурна, міжособистісна справедливість (ці компоненти стосуються процесу спілкування) і дистрибутивна справедливість (цей компонент стосується результату спілкування). Тобто, оцінюючи справедливість взаємодії, люди звертають увагу на те, «як відбувався збір й обробка відомостей про інтереси та позиції взаємодіючих сторін (процедурна справедливість), як їх інформували про процес прийняття того чи іншого рішення (інформаційна справедливість), наскільки ввічливо з ними поводитися (міжособистісна справедливість) та яким чином розподілили винагороду (дистрибутивна справедливість)» [5, с.26].

Разом із цим соціальна психологія поки що не має чітких відповідей на ряд питань: що ж таке справедливість; чи має вона різновиди; чому, потрапляючи в однакові умови, різні люди оцінюють її по-різному; чому в людини уявлення про справедливість «до себе» дуже часто не збігається з уявленням про справедливість «до іншого» і т. д.? Звичайно, можна говорити про те, що такі відмінності зумовлені різним культурно-освітнім рівнем розвитку людей, їхнім різним життєвим досвідом і навіть різною етнічною приналежністю. Це все правильно, але відчуття повноти й вичерпності в цій відповіді нема. Спробуємо подивитися на проблему ширше й звернемося до тлумачних словників. У них справедливість презентується як відповідність людських стосунків, законів і порядків певним нормам і вимогам. Виходячи із цього, можна зробити висновок, що, залеж-

но від того, які види норм виступають для людини еталоном, таким смислом вона й наповнюватиме для себе поняття «справедливість». Узагальнено можна говорити про соціальні норми, які поділяються на моральні, правові, релігійні, етнічні, політичні, корпоративні та інші, а також про духовні норми, походження й природа яких трансцендентні. Отже, можна виділити два види справедливості: божественну й людську, різниця між якими полягає, перш за все, у векторах спрямованості. Божественна справедливість має завжди альтруїстичний вектор, людська – здебільшого егоїстичний. Як писав у своїй праці «Слова» (див. Т.3 «Духовна боротьба») афонський монах Паїсій Святогорець, якого називають істинним святим нашого часу, «Справедливість Божественна – це коли ти робиш те, що заспокоює твого ближнього. Приміром, якщо тобі потрібно щось розділити з ним, ти даєш йому не половину того, що маєш (це є людська справедливість), а стільки, скільки він хоче».

Людська справедливість, або партикулярна, як її називають К.Лейнг і У.Стефан, може розглядатись у різних площинах, одна з яких, як уже зазначалося, залежить від набору актуалізованих для людини еталонних норм, а інша – від міри їхньої поширеності (загальності). Виходячи з останнього, можна говорити про етнічну, групову, включаючи корпоративну, і персональну справедливість.

Справедливість слугує тим мірилом, яке в одних випадках призводить до конфліктів і непорозумінь у взаємодії, а в інших – об'єднує, консолідує людей і надихає їх на героїчні вчинки. Вона є тим поведінковим регулятором, який тісно пов'язаний з емоційною та когнітивною сферою індивіда, і який прямо впливає на його психологічне благополуччя, а отже і на відчуття безпеки.

Що стосується конструкту «психологічна безпека», то, як уже зазначалося, його наукове обґрунтування пов'язують із прізвищами таких російських психологів, як С.Роштин і В.Соснін. Вони зазначали, що у свідомості людей поняття «безпека» пов'язується не стільки з відсутністю загрози, скільки з почуттями й переживаннями, які виникають у них у зв'язку з їхнім становищем у цей момент і перспективами на майбутнє. Тобто для людей безпека означає перш за все захищеність від дії різного роду небезпек. Опираючись на результати своїх досліджень, учені сформулювали визначення психологічної безпеки як стану суспільної свідомості, при якому суспільство в цілому й кожна окрема особистість сприймають існуючу якість життя як адекватну й надійну, оскільки вона створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян нині та дає їм підстави для впевненості в майбутньому [6].

У сучасних психологічних дослідженнях проблематики безпеки висвітлені такі аспекти, як рівні безпеки людини, умови її виникнення та критерії її оцінки, показники або складові безпеки, шляхи й способи самозабезпечування безпеки тощо. Зокрема, якщо говорити про рівні безпеки людини, то серед них виділяють індивідний (це рівень безпеки, який є досить загальним для всіх представників людського роду, оскільки виражає їхню однакову потребу в самозбереженні та захищеності від небезпек, які наносять шкоду, перш за все, життю й здоров'ю), суб'єктний (цей рівень безпеки актуалізується під час спілкування, пізнання й трудової діяльності та забезпечується розвитком таких яко-

стей людини, які дають їй можливість з найменшими для себе втратами реалізувати необхідні форми активності), рівень безпеки індивідуальності (пов'язаний з унікальністю й неповторністю способу її реагування на ту чи іншу екстремальну ситуацію), особистісний рівень безпеки (ґрунтується на засвоєнні конкретним індивідом суспільних і групових цінностей і зумовлюється розвитком у нього таких особистісних якостей, як моральність, особиста гідність, відповідальність). На відміну від усіх попередніх, рівень безпеки особистості характеризується тим, що вона вже задумується не лише над власною безпекою, а й над безпекою інших людей, оцінюючи останню в деяких випадках більш значущою, ніж свою власну [7].

Психологічна безпека тісно пов'язана з поняттям життєстійкості людини (чим вищий рівень життєстійкості, тим вищий потенціал безпеки), а також прямо залежить від таких умов, як якість міжособистісних стосунків та задоволеність ними.

Узагальнено можна виділити три групи чинників, які визначають чи впливають на психологічну безпеку (В.Соломін): людський чинник – різноманітні реакції людини на небезпеку; чинники середовища, які включають у себе особливості фізичного й соціального середовища життєдіяльності людини; чинник захищеності, який об'єднує фізичні, соціальні та психологічні засоби захисту від тривожних і небезпечних ситуацій [8].

Розглянувши зміст понять «справедливість» і «психологічна безпека», охарактеризуємо їхнє співвідношення. Безумовно, справедливість можна розглядати як чинник, який впливає на відчуття безпеки людини. Якщо адекватні уявлення про справедливість входять у структуру базових переконань людини, вона буде більш стійкою до стресів, конфліктів, загроз і небезпек, адже розумітиме, що світ довкола неї й події, які в ньому відбуваються, підкорені законам вищої справедливості. І все, що з нею чи іншими відбувається, це закономірні наслідки її життєдіяльності. Якщо ж уявлення про справедливість у людини викривлені, причому «справедливість до себе» і «справедливість до іншого» у неї різняться (на користь собі, зрозуміло), то вона буде перебувати в постійних маятникових станах, болюче, а можливо, й агресивно переживатиме всілякі негаразди, труднощі та небезпеки. Нездатність бачити причинно-наслідкові зв'язки буде загрозою для психологічної безпеки такої людини, а отже, її психологічне самопочуття комфортним не назвеш.

З метою перевірки щойно зазначених висновків ми провели емпіричне дослідження з використанням методики «Шкала базових переконань» (Р.Янов-Бульман) і «Методики визначення домінуючого стану». Вибірка налічувала 52 особи й складалась із студентів IV та V курсів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Методика Р.Янова-Бульмана була цінною для нас тому, що з-поміж представлених у ній блоків базових переконань людини окремо виділяється шкала справедливості. Автор цієї методики опирався на ідею про те, що здорове почуття безпеки ґрунтується на трьох категоріях базових переконань, які складають ядро суб'єктивного світу людини. Перша категорія таких переконань стосу-

ється ставлення до навколишнього середовища й людей. Її визначає віра в те, що у світі більше добра, ніж зла. До другої категорії входять переконання, що світ сповнений смислу, тобто всі події в ньому відбуваються не випадково, а контролюються й підкоряються законам справедливості. Третя категорія базових переконань стосується ставлення людини до самої себе, тобто до цінності свого власного «Я».

«Методика визначення домінуючого стану» спрямована на діагностику переважаючого настрою людини й таких її відносно стійких психічних станів, які вимірюються за допомогою шкал «активне-пасивне ставлення до життєвої ситуації», «тонус», «спокій-тривога», «стійкість-нестійкість емоційного тону», «задоволеність-незадоволеність життям у цілому», «позитивний-негативний образ самого себе». Як відомо, емоційна сфера є індикатором психологічного благополуччя людини, яке, у свою чергу, відображає стан її захищеності, безпеки. Тому, визначивши специфіку домінуючих станів респондентів, ми зможемо зробити висновки про переживання ними почуття психологічної безпеки чи небезпеки.

Отож за результатами «Методики визначення домінуючого стану» у респондентів нашої вибірки домінують: низькі оцінки за шкалами «активне-пасивне ставлення до життєвої ситуації» (51,9%), «тонус» (30,8%); середні оцінки за всіма іншими шкалами – «спокій-тривога» (30,8%), «стійкість-нестійкість емоційного тону» (34,6%), «задоволеність-незадоволеність життям у цілому» (38,5%), «позитивний-негативний образ самого себе» (44,2%). Узагальнені результати цієї методики наведені в табл. 1, з якої видно, що переважаючі показники за всіма шкалами знаходяться здебільшого в площинах середнього, пониженого й низького рівнів. Якщо ж не розглядати показники середнього рівня, а показники високого та підвищеного, а також низького й пониженого рівнів об'єднати, то можна побачити перевагу останніх, за винятком шкал «задоволеність-незадоволеність життям у цілому», «позитивний-негативний образ самого себе». Таким чином, можна зробити висновок, що на фоні переважно пасивного ставлення до життєвої ситуації й загальної песимістичної позиції (шкала «активне-пасивне ставлення до життєвої ситуації»), інертності та незібраності (шкала «тонус»), тривоги й безпідставного очікування небезпек (шкала «спокій-тривога»), пониженої емоційної стійкості й переваги негативного емоційного тону (шкала «стійкість-нестійкість емоційного тону») деякі респонденти цілком задоволені своїм життям (шкала «задоволеність-незадоволеність життям у цілому») і собою (шкала «позитивний-негативний образ самого себе»).

За результатами методики «Шкала базових переконань» у нашій вибірці домінують високі показники по всіх трьох блоках цих переконань, а саме: 73% опитаних вірять у доброзичливість світу й доброту людей (I блок – ставлення до навколишнього світу й людей); 63% вірять в осмисленість світу, у контрольованість і справедливість подій, які в ньому відбуваються (II блок – ставлення до осмисленості світу); 71% переконані в цінності свого «Я» (III блок – ставлення до власної цінності). Узагальнені результати цієї методики подані в табл. 2.

Таблиця 1

Узагальнені результати «Методики визначення домінуючого стану», у %

Оцінки	Шкали					
	«активне-пасивне ставлення до життєвої ситуації»	«тонус»	«спокій-тривога»	«стійкість-нестійкість емоційного тону»	«задоволеність-незадоволеність життям у цілому»	«позитивний-негативний образ самого себе»
Високий рівень	5,8	19,2	15,4	13,5	15,4	13,5
Підвищений рівень	3,8	13,5	9,6	15,4	21,2	17,3
Середній рівень	15,4	21,2	30,8	34,6	38,5	44,2
Понижений рівень	23,1	15,4	21,2	13,5	11,5	5,8
Низький рівень	51,9	30,8	23,1	23,1	13,5	19,2

Таблиця 2

Показники базових переконань респондентів

Шкали					
ставлення до навколишнього світу й людей		ставлення до осмисленості світу		ставлення до власної цінності	
високі показники	низькі показники	високі показники	низькі показники	високі показники	низькі показники
73%	27%	63%	37%	71%	29%

Порівняння результатів двох проведених методик дає нам підстави зробити висновок про певну абстрактність і пасивність базових переконань респондентів, тобто вони вірять у добро й справедливість, але ця віра чомусь не допомагає їм перебувати в позитивному настрої і стійких позитивних психічних станах. Навіть якщо припустити, що на момент опитування на респондентів діяли певні несприятливі ситуативні чинники й це зумовило домінування середніх і низьких показників за всіма шкалами «Методики визначення домінуючого стану», їхня віра в добро й у те, що світ сповнений смислу, повинна була б допомагати їм не втрачати активності, тону, спокою й стійкості, однак ми бачимо зворотні результати, що, у свою чергу, і наводять нас на висновок про недовіру базових переконань більшої частини нашої вибірки.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що психологічна безпека людини обумовлюється багатьма чинниками, серед яких справедливість як почуття духовно-моральної правильності, законності чого-небудь, узгодженості із совістю посідає важливе місце. Результати проведеного нами емпіричного дослідження дозволяють конкретизувати цей висновок так: неадекватні й недовіри (абстрактні) уявлення про справедливість негативно позначаються на почутті безпеки, знижуючи її рівень.

Перспективи подальших досліджень зазначеної проблеми вбачаємо в конкретизації особистісних і ситуаційних чинників, які обумовлюють характер оцінки взаємодії і взаємостосунків людей як справедливих / несправедливих; в аналізі когнітивних, емоційних і поведінкових реакцій людей на справедливість/несправедливість; у вивченні взаємозалежного, двостороннього зв'язку між поняттями «справедливість» і «психологічна безпека» тощо.

1. Краткий словарь-справочник по психологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vocabulary.ru/dictionary/35/word/spravedlivost>.
1. Соснина Л. М. Тенденции исследования справедливости в зарубежной социальной психологии [Электронный ресурс] / Л. М. Соснина. – Режим доступа : <http://dlib.eastview.com/sources/article.jsp?id=10270421>.
2. Филиппов А. В. Тысяча состояний души : краткий психолого-филологический словарь [Электронный ресурс] / А. В. Филиппов, Н. Н. Романова, Т. В. Летягова. – Режим доступа : <http://www.vocabulary.ru/dictionary/976/word/spravedlivost>.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 4 : Н – П / [уклад.: Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому : В. Т. Коломієць, В. Г. Склярєнко]. – 2003. – 656 с.
4. Гулевич О. А. Социальная психология справедливости / О. А. Гулевич. – М. : Ин-т психол. РАН, 2011. – 284 с.
5. Рощин С. К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С. К. Рощин, В. А. Соснин // Российский монитор. – 1995. – № 6.
6. Основы психологической безопасности. Бэкмология : [статьи]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.becmology.ru/blog/warrior/security_intro02.htm.
7. Психологическая безопасность : [учебное пособие] / [В. П. Соломин, Л. А. Михайлов, Т. В. Маликова, О. В. Шатрова]. – М. : Наука, 2005. – 372 с.

УДК 316.624.3

Галина Федоришин

НЕХТУВАННЯ ПОТРЕБАМИ ДИТИНИ ЯК ВИД НАСИЛЬСТВА ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Нині в українському суспільстві гостро постає проблема безпеки, як фізичної, так і психологічної, актуалізуються одвічні цінності любові, поваги, толерантності та свободи. У цьому зв'язку авторка статті розкрила сутність явища економічне насильство над дитиною або нехтування потребами дитини та його зв'язок з емоційним (психологічним) насильством. Здійснено аналіз причин, форм, індикаторів і наслідків економічного насильства над дитиною в сім'ї.

Ключові слова: насильство, економічне насильство, нехтування потребами, зневаження, сім'я, шкільне середовище, батьки, особистість, цінності.

The problems of physical and psychological safety have become very urgent in the Ukrainian society nowadays. The everlasting values of love, respect, tolerance and freedom are actual again. In view of this the author of the article exposes the essence of such phenomena as economic violence upon a child or ignoring his necessities and also the psychological violence upon a child. The author analyses the reasons, forms, indicators and consequences of the economic violence upon a child in the family.